

LAKNER ZOLTÁN

Legalább alsó korlát legyen!

(Ferge Zsuzsa: Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek.
Adalékok a rendszerstruktúra és a társadalmi struktúra
átalakulásának dinamikájához. Budapest, 2010, Napvilág Kiadó)

A Napvilág Kiadó rendszerváltó sorozata – mások mellett – Ferge Zsuzsának is lehetőséget kínált, hogy leírja, mit gondol a rendszerváltás rendszeréről, Magyarország elmúlt húsz évéről. Divatos téma ez, mivel manapság, ha nem is egy ezredév, de húsz év „szenvedése kér éltet vagy halált”, legalábbis ebben a hangulatban telnek a magyar politikai élet hétköznapjai. Ferge Zsuzsa könyve, melyet ő maga minősít esszének, politikai jellegű, talán minden eddiginél inkább az. Nem áthallásokról, finom célzásokról van szó, hanem annak egyértelmű elemzéséről, hogyan szaladt ki a talaj a szocialista és liberális pártok lába alól, s ami ennél fontosabb (logikailag pedig megelőzi), hogyan szaladt ki a talaj a magyar társadalom jó részének lába alól. Szó szerint társadalompolitikát tartalmazó könyvet foghatunk a kezünkbe.

A mai politikai-közéleti viták hallatán már az is információértékű, hogy Ferge Zsuzsa szerint volt rendszerváltás 1989–1990-ben. Ezt a tényt teljes szociológiai fegyverzetében írja le, visszaulva egészen a munkajelleg-csoportokra, amelyek leírására több mint negyven évvel ezelőtt vállalkozott. A *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek* nézőpontja szerint meg kell különböztetni a rendszerstruktúrát és a társadalmi struktúrát: az újkapitalista gazdaság, az új állam és az új civil társadalom a karó, amire felfut a társadalmi struktúra. Emellett Ferge – tőle nem váratlan módon – Bourdieu habitus-fogalmával magyarázza, hogy a társadalom tagjai miképp alkalmazkodnak vagy épp nem alkalmazkodnak (mert képtelenek rá) a rendszer- és társadalmi változásokhoz.

Az átmenet más kutatói elsősorban azzal foglalkoztak, hogy mi történt a régi rendszer elitjével, kikből áll az új elit, mekkora az átfedés a kettő között. Jelen könyv erre is kitér, elsősorban abból a szempontból, hogy az új rendszer hasznélvezői legitimációs elvet kerestek saját pozíciójuknak, így fonódott össze a szabadságjogokért folytatott küzdelem a neoliberais gazdasági ideológia piedesztálra állításával (54. o.), s ebből tartósan az utóbbi lett fontosabb. Nagyon pontos Ferge Zsuzsa fogalmazása, mert a minden bokr alján tenyésző összeesküvés-elméletekkel szemben azt írja, „közös érdekűnek vélt ügyet szolgáltak” (55. o.) azok, akik a neoliberais gazdasági ideológia mellett tettek hitet a rendszerváltás folyamán. Ebből adódott, hogy (mint azt Ripp Zoltántól idézi) a hazai újkapitalizmusnak a neoliberais hangszerelésű világ gazdasági folyamatok adják a tartalmát, a szupranacionális tókének átengedett játéktér nagyon széles, miközben a munkaerő mobilitása nagyságrendekkel kisebb, mint a tókéé, a kis- és középvállalkozások mozgastere, alkalmazkodóképessége szűk. Ez a megállapítás összevág azokkal a gazdasági elemzésekkel, amelyek szerint a nemzetközi és hazai gazdaság nem kapcsolódik össze, a transznacionális

RECENZIO

cégek afféle szigetekként működnek az országban, miközben a magyar GDP döntő részét ők állítják elő, ennél fogva jelenlétük nélkülözhetetlen, jelenlétük *mikéntje* (e s ez a lényeg) pedig alig változtatható.

Az állampárt helyén létrejött pártok állama összecseng Richard Katz és Peter Mair kartellpárt-fogalmával¹, megfűszerezve a már Mikszáth által is leírt hazai korrupciós működési módokkal, amelyek azóta csak összetettebbé és súlyosabbá váltak. Ferge Zsuzsa két megállapítása különösen aggasztó – és aggasztóan valós – e tekintetben. Az egyik, hogy a politika és a gazdaság közötti közlekedést legalizálni és főleg tisztítani szándékozó lobbizás nem váltotta be az ehhez fűzött reményeket. A másik, hogy a civil társadalom nem eléggé civil, mert inkább koncentrálna az adományra, mint a szociális jogokra. Természetesen van számos pozitív példa is, ám Ferge leírása alapján összességében nem beszélhetünk az Almond által definiált részvételi politikai kultúráról², túlsúlyban van a „róluk, de nélkülük” (115. o.) típusú NGO-tevékenység. Továbbá, és ezzel összefüggésben a civil lét függetlensége törekeny, anyagilag kiszolgáltatott, hierarchizált, túl gyakran szolgál a részvevők társadalmi tőkéjének növelése eszközeként, ahelyett, hogy a megcélzott csoportokat ruháznák fel jogokkal és tennék ellenállóbbá a változásokkal szemben.

Ami azonban Ferge Zsuzsát elsősorban érdekli, az az, hogy mi a helyzet azokkal, akik nem tudtak alkalmazkodni a rendszerstruktúra változásához, s akik a struktúraváltáshoz fabrikált ideológia kedvezményezettjei közé sem tartoznak. Korábbi írásaiban is foglalkozott már azzal, hogy *mitől csökkent* a Kádár-rendszerben a szegénység és az egyenlőtlenség, amit a társadalomkutatók legfontosabb dimenziójának tartott, és tart ma is. Itt tehát nemcsak az a kérdés, hogy mitől nőttek az egyenlőtlenségek a rendszerváltástól kezdve és azt követően. Ferge szerint ez azért is lényeges, mert a korábban felhalmozott tartalékok léte magyarázza, miért tartott ki hosszú ideig az elszegényedők politikai türelme (57. o.).

A tartalékok azonban elfogytak. Miért is? Először is azért, mert szó sem igaz a „leszivárgás” elméletből, vagyis a növekvő nemzeti össztermék nem hozza automatikusan jobb helyzetbe a társadalom valamennyi tagját, ha nincsenek kiépítve az ezt szolgáló mechanizmusok. Márpedig olyannyira nincsenek, hogy bekövetkezhet a „hasadásos” egyenlőtlenség-növekedés: egy-egy életminőség-mutató javulása mögött nem kisebb-nagyobb javulások átlaga húzódik meg, hanem miközben a jobb helyzetűek, a kedvezőbb adottságú régiók helyzete javul, a rosszabbaké egyenesen romlik (például a csecsemőhalandóság alakulása Magyarországon, a Nyugat-Dunántúlon és Észak-Magyarországon – 151–152. o.).

Másodszor, a közösség jóléti felelősségvállalása lekerült a napirendről. Sőt, a kiadáscsökkentő kampányok többnyire a jóléti területet veszik célba, holott a jóléti kiadások a könyv által idézett statisztikák szerint jóval az EU-27-ek átlaga alatt marad (100. o.). A kiadások jó része az állam (számталanszor mérsékelni ígért) működési költségeire, gazdasági funkciókra és adósságszolgálatra fordítódik.

¹ Richard Katz – Peter Mair, 1995: Changing models of party organization and party democracy. The emergence of the cartel party. *Party Politics*, 1.

² Lásd: Haskó Katalin – Hülvely István: Bevezetés a politikatudományba. Budapest, 2003, Osiris. 76. o.

Harmadszor: háttérbe szorult az együttműködés és a szolidaritás értéke a verseny mögött. A gazdasági racionalitás felzabálja a habermasi életvilágot, a verseny olyan területekre is behatol, ahol a kooperációnak kellene teret adni, már csak azért is, mert a tőke nélküliek versenyképességét ez javítaná, és ami még fontosabb, a társadalom egészének versenyképessége is ettől javulna.

Negyedszer, mert a legfőbb politikai cél a gazdasági növekedés lett, háttérbe szorítva az életminőséget. Szerencsés esetben a kettő között létrejönne az összefüggés, az volna a lényeg, hogy kettő összekapcsolódjék egymással, pontosabban, hogy *mindenki életminősége számítson*. Erről azonban nincs szó, a tudatlanság fátyla mögé, köszöni szépen, senki se szeretne betekinteni, akinek nem muszáj.

Ötödször: nemcsak felső korlátjuk nincs az egyenlőtlenségeknek, de alsó korlát sincs. A szegények helyzete lehet még rosszabb. Nagyon is romolhat, s ami súlyosabb, ehhez a romláshoz maga az állami politika is hozzátehet. A kirekesztődés tudatos és nem tudatos kirekesztéssel járhat együtt. A közösség jóléti felelősségvállalása, a jóléti védelmek megerősítése helyett a kiszorulás és kiszorítás mechanizmusai lépnek működésbe, amikor pótlás nélkül megszűnik a legszegényebbek lakásszerzésére egyedül esélyt kínáló „szocpol”, amikor bevezetik az „egy család–egy segély” elvet (a személyi jövedelemadó kapcsán igyekeznek majd figyelembe venni, hányan élnek egy jövedelemből, a segélyeknél ugyanez az elv nem jut érvényre), a közművek kikapcsolása ellen nincs védelem.

Mindezek együttes következményeként Ferge Zsuzsa saját számításai szerint a társadalom 45–50 százaléka tekinthető az elmúlt húsz év vesztesének, 7–8 százaléka pedig többgenerációs, szinte örök vesztes (167. o.). S ha ez nem volna elég, mára kialakult a vad szegényellenesség, sok esetben nyílt rasszizmus, amely politikai számításon, a tények figyelmen kívül hagyásán alapul, s amely összekapcsolódik a szegényekre irányuló politikák hatástalanságával és kiszámíthatatlanságával.

Ferge Zsuzsa – és nem csak az ő – értékelése szerint azok a politikai erők, amelyeknek önmeghatározásuk alapján dolguk lett volna kiállni az egyenlőtlenségek és a szegénység által sújtottak mellett, és tenni értük, nem tudtak felszínre vergődni a neoliberális gazdaságpolitika hullámai közül, nem tudtak hatásos szakpolitikai intézkedéseket bevezetni és érvényre juttatni. Később maguk is megrémültek a jobb helyzetűek szegényellenes indulataitól, s megpróbálták versenyre kelni azokkal, akik eleve a kirekesztés talaján álltak. Ebben a versenyben – hogy is lehetett volna másképp – vesztek. S ami ennél nagyobb baj: kudarcukkal és hiteltelenné válásukkal az egyenlőtlenség-mérséklés, a társadalmi integráció politikáját is lejáratták.

Ferge Zsuzsa e fölött érzett csalódottsága nem új keletű³, de a lényeg nem is ez, hanem a figyelmeztetés, amely egyben politikai program is lehetne – azé, aki vállalja. Fel kellene építeni az egyenlőtlenségek alsó korlátait, lenniük kell jövedelmi, szolgáltatási, lakhatási minimumoknak, és pedig elsősorban a gyerekeknél (183. o.). Ezek nélkül a nyomor és az indulat fog csak növekedni, korlátalanul.

³ „...itt a szegények szívatásáról van szó.” Interjú Ferge Zsuzsával. *Beszélő*, 2009, 2. sz.